

SÄTTRA

En resa genom tiden bland människor och gårdar
Del 1

© Sättra Byforskare 2004

Första utgåvan, mars 2004

Layout: Janne Mejner

Omslagsbild: Karta över Sättra från 1708

Författarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel

Häftet är utgivet på eget förlag som kan nås på adress: Sättra Byforskare, c/o Johansson,
Box 1401, 760 10 BERGSHAMRA

Förord

Sättra Byforskare är en studiecirkel, med stöd från ABF, som startade på hösten 2000, som ett resultat av ett eftersnack efter en metartävling i Björndalssjön. Två av deltagarna tittade, på hemvägen från sjön, på en s.k. hästvandring på gården Nysvedjan, som ligger i södra delen av byn. Där föddes idén om att forska i Sättras historia. Det var detta som utvecklades till vår cirkel.

I februari 2003 bildades Föreningen Sättra Byforskare som en stödförening till Studiecirkeln. Cirkeln består i dag av en kärna på 6/7 personer, som varit med från starten. I övrigt har det kommit och gått olika personer, som alla bidragit med något till kännedomen om Sättras historia.

Det här häftet har delvis tillkommit som ett resultat av den presentation av forskningsarbetet som föreningen höll för sina medlemmar i februari 2004. Det är även, till vissa delar, samma material som det som presenterades på medlemsmötet, om än i en något omarbetad form.

Det här häftet är del 1 i en planerad svit med häften. Dessa är planerade att utkomma med oregelbundna intervaller, och i ett i dag okänt antal. Tanken är sedan att i en framtid sammanställa dessa häften i en "Sättrabok".

Det kan förekomma fel i våra tolkningar av källor. Nya fakta kan framkomma som omkullkastar våra tolkningar i större eller mindre grad. Vi hoppas på overseende med detta. Vi lovar dock att i slutprodukten — boken — ska dessa fel vara avhjälpta. Med dessa ord överlämnar härmed vår första publikation, på nåd och onåd, till våra läsare.

Sättra den 14 mars 2004

Sättra Byforskare

Tack

Föreningen Sättra Byforskare vill rikta ett stort tack till de sponsorer som hjälpte till att finansiera de gamla kartor som föreningen har i sin ägo. Utan deras insats skulle vi inte kunna finna de ovärderliga kunskaper som går att utvinna ur ett äldre kartmaterial.

Sponsorema är:

Eivor Wahlberg
Janne och Siv Söderström
Arne Ek
Ossi Nilvestam
Börje Schröder
Roland Lundqvist

Inledning

När kan Sättra ha grundlagts?
När kan Sättra ha blivit en by?
Varför heter byn Sättra?

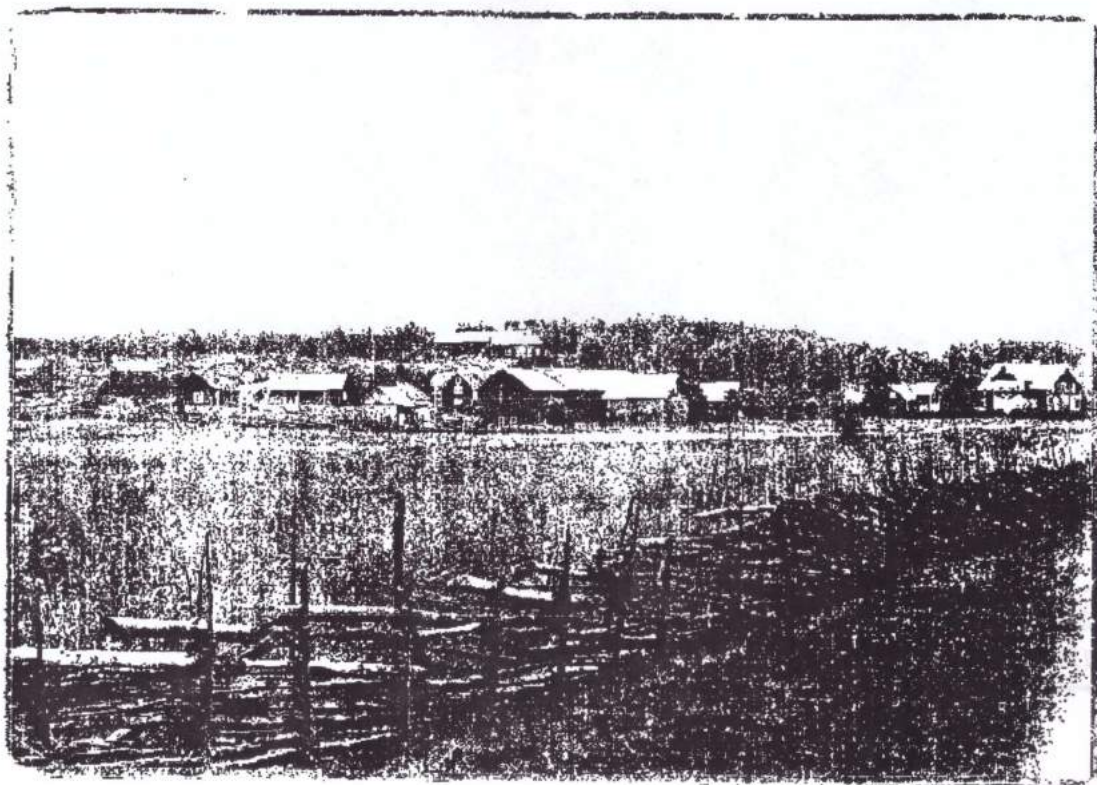
Det här är frågor som inte är helt lätta att svara på. Vad namnet betyder har vi ett relativt säkert svar på. Det kommer förmodligen från ordet säter, som är det samma som fäbod. Säter betyder egentligen 'ställe där man sitter'. Men vem eller vilka som satt här det vi vet inte.

Hur länge kan då Sättra ha funnits som ensamgård, eller by? De första människorna som kom till Sättra, eller det som senare i historien skulle bli Sättra, kom i alla fall någon gång redan under stenåldern. Ett par tusen år före Kristus. Det visar några enstaka fynd av stenyxor. Efter det finns inga officiella indikationer på mänsklig aktivitet förrän på medeltiden. Närmare bestämt 1298.

Då är byn nämnd i källorna för första gången. En man som hette Johannes, från Sättra, satte det året, tillsammans med några andra personer, sitt bomärke på ett gåvobrev till Sigtuna kloster. Ett gåvobrev som gjorde klostret ännu rikare än det redan var. Klostren

Efter Magnus Ladulås' död 1290 styrs Sverige av sönnens förmyndare, marsken Torgils Knutsson ett par år.

Sättra vid tiden före 1:a världskriget. Vy från söder.

de andra gjorde, garanterade donatorn en plats i himlen den dag det var dags.

Men byn är troligen mycket äldre än från 1298. Erfarenhetsmässigt har det visat sig att många medeltida byar i Sverige har sitt ursprung redan i forntiden. Ätminstone vikingatid. Det här gäller särskilt i målarlandskapen. Men det är en fråga som det är omöjligt att få svar på, utan att göra en arkeologisk utgrävning av hela den gamla bykärnan, vilket naturligtvis inte låter sig göras. Men man skulle i så fall troligen finna att de äldsta gårdarna i byn ligger på ungefär samma plats som där järnåldersmänniskorna slog ned sina bopålar.

Om man inte kan göra en utgrävning återstår bara att leta i de skriftliga källorna. Nackdelen är då att man inte får fram byns verkliga ålder utan endast äldsta säkra belägg, vilket i vårt fall då skulle vara 1298. Byn bestod då av två mantal frälse, fördelat på två hushåll. Mantal var en enhet för skatteberäkning. Skatten erlades per 'mannatal' — för varje person över 12 år.

*1708 är Karl XII på väg
mot sitt stora nederlag
vid Poltava*

Nästa nedslag, som vi för närvarande kan göra, i historien är 1708. Då vet vi att byn bestod av två gårdar, Uppgården som var skatte krono, och Nedergården som var skatte frälse. Det innebar att bonden ägde själv sin gård men betalade skatt till kronan, dvs kungen, respektive en frälseman (adelsman). Kungen sålde rättigheter, till adeln, att kräva in skatt från bönderna för att på så sätt få in kontanter, som det var

ständig brist på, bland annat för att finansiera alla de krigsoperationer som Sverige var insyltat i vid den här tiden.

*Nedergården omkring
sekelskiftet 1800/1900*

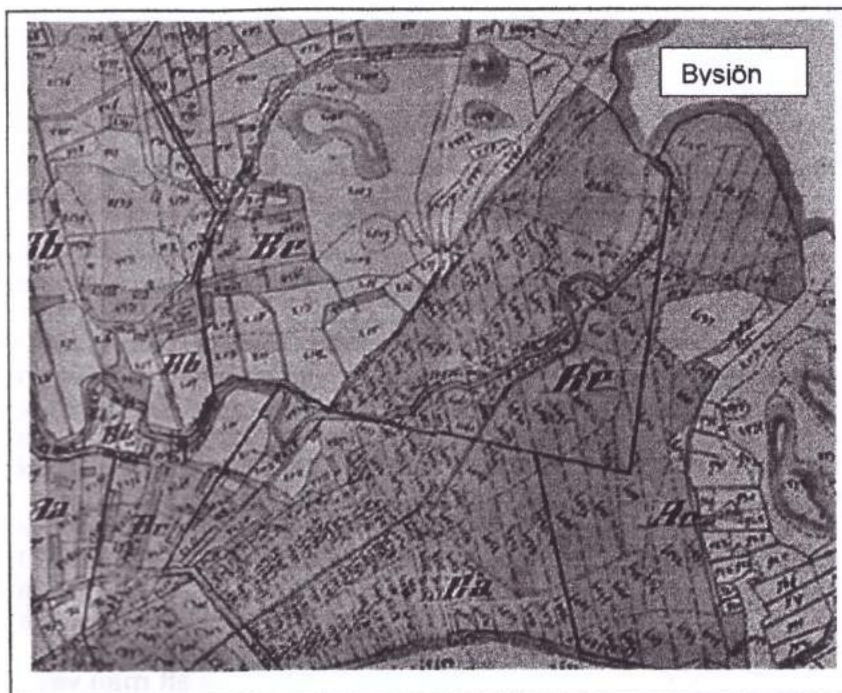
På en karta från det här året, 1708, har lantmätaren ritat in ett antal "ättehögar" ungefär där Oppstugans gårdsplan i dag ligger. Det är en fornlämningsform som består av jordhögar i varierande storlek. Tidsmässigt hör dom hemma fram-

för allt i yngre järnålder, d.v.s. 5/600-talet till 1000-talet efter Kristus, vilket skulle kunna datera byn till senast denna tid. De här är ganska osäkra fornlämningar, som inte finns registrerade någon annanstans. De syns heller inte i dag, i markytan, på den platsen.

Hur många hushåll som fanns på Uppgården och Nedergården 1708 vet vi ännu inte, men 1766 fanns det på Uppgården fyra hushåll och på Nedergården fem. Det här framgår av kartan från storskiftet. Storskiftet var en reform som man, från myndigheternas sida, ville genomföra för att effektivisera jordbruket och sammanföra alla smålotter, som varje gård då hade, till ett fåtal större ägor.

*Carl von Linné,
1707-1778*

Nu misslyckades den här reformen, och en ny reform, laga skifte, stadgades 1825. I Sättra fastställdes det här skiftet 1871, så det skulle dröja nästan 50 år innan den var helt genomförd. Då flyttades gårdar ut från bykärnan och byn fick, i stort sett, det utseende som den har idag. Senare har naturligtvis ett antal avstyckningar skett av olika orsaker, som gjort att antalet gårdar i byn har ökat. Men det är bara Uppgården och Nedergården som är de ursprungliga.

Centrala delen av Sättra. Områden betecknade med A är ursprungligen del av Uppgården och med B betecknade är del av Nedergården. De små fälten är skiften före skiftets genomförande.

SÄTTRA FÖRE SÄTTRA

Av Janne Mejner

Egentligen är det tre istider som har passerat revy under tidernas gång. Alla tre har naturligtvis hjälpt till att forma det landskap som vi har för våra ögon idag, men det är den senaste som har gett det slutliga utseendet. Det är också den istiden som har lämnat flest spår i naturen eftersom den också har plånat ut många spår från de föregående.

En gång i tiden låg isen tjock och tung över nordeuropa. Landet pressades ned av isens tyngd, men höjde sig åter, sakta men säkert, när isen smälte undan allt eftersom medeltemperaturen steg. Den här höjningen pågår ännu, olika mycket i olika delar av landet. I stockholmsområdet är höjningen ungefär 4 mm årligen.

När isranden, sakta men säkert, kröp norrut följde människor, djur och växter. De första människorna som vandrade in i Sverige var jägare och samlare. Deras bytesdjur var i första hand renen, som var det första storviltet som vandrade norrut i den avsmältande isens kölvatten. I kustområdena jagade man även säl, och fiskade,

Fortiden är den tid som sträcker sig från tidernas begynnelse och fram till år 1050. Därefter tog medeltiden över. Orsaken till att man valt att sätta skiftet mellan forntid och medeltid till just 1050 är att man räknar med att hela Sverige då hade blivit kristnat. Detta är naturligtvis en sanning med modifikation. Även om människorna officiellt hade blivit kristna, levde den gamla asatron kvar, sida vid sida med kristendomen, under lång tid.

Många gamla hedniska sedvänjor visade sig svåra för prästerna att få bukt med. Det kunde ta många hundra år, eller mer, innan de försvann. De seder som prästerna inte kunde ta död på, försökte man ändra och utnyttja för sina egna, kristna, syften. Julen är ett exempel på en sådan hednisk sedvänja. Det var midvinterblotet som man anpassade till en kristen sedvänja.

Midvinterblotet var den stora vinterhögtid som vikingarna samlades till, för att bland annat blota till gudarna. I vikingarnas fall var det asagudarna Oden, Tor, Frej och de andra som man blotade till. Till de stora och viktiga bloten, som t.ex. midvinterblotet, reste man långväga ifrån för att övervara. Från våra trakter reste man till Gamla Upsala, och templet där, för att blota, d.v.s. offra. Det stora offret som man då gjorde bestod av sju stycken av varje djur av manligt kön, inklusive människan. Dessa hängdes upp i ett träd för allmän beskådan.

Vi kanske ska vara tacksamma att prästerna anpassade vissa av de hedniska högtiderna till kristna seder. Det är säkert trevligare att fira julen, d.v.s. midvinterblotet, med Kalle Anka, Piff och Puff, tjuren Ferdinand och de andra Disneyfigurena än med vikingarnas blodiga slakt.

Hur såg då forntiden ut? Forntiden är uppdelad i stenålder, bronsålder och järnålder, i enlighet med det då bäst kända materialet för vapen och verktyg.

Stenåldern tar sin början i och med att inlandsisen smälter undan. Det inträffade vid olika tidpunkter i Sveriges avlånga land, men man kan grovt räkna med att det skedde cirka 10.000 f.Kr., i vår del av landet. Man delar upp stenåldern i två olika perioder beroende på hur näringsfånget såg ut. Den äldsta perioden, kallas jägarstenåldern, eller den äldre stenåldern, eftersom befolkningen då var jägare men också samlare.

Nästa period inträder ca 4.000 f.Kr. Den inträder när konsten att bruka jorden har nått hit upp till Norden. Denna period kallas följaktligen bondestenåldern, eller den yngre stenåldern.

Bondestenåldern varar cirka 2.000 år och avslöses då av bronsåldern, som varar till cirka 500 f.Kr.

Vi har nu kommit fram till järnåldern. Denna period pågår fram till medeltiden. Men för att göra det hela ännu mer komplicerat är järnåldern inte bara järnåldern. Denna "ålder" är indelad i flera perioder varav vikingatiden, den avslutande perioden, är den mest kända.

Vikingatiden (800-1050 e.Kr.) föregås av förromersk järnålder (500 f.Kr. till år 0), som är den äldsta. Sedan följer, i tur och ordning, romersk järnålder (år 0 till 400 e.Kr.), folkvandringstid (400-550 e.Kr.) och vendeltid (550-800e.Kr.).

*År 830 land-steg
Nordens apostel,
Ansgar, i Birka på sin
första resa till de vilda
barbarerna*

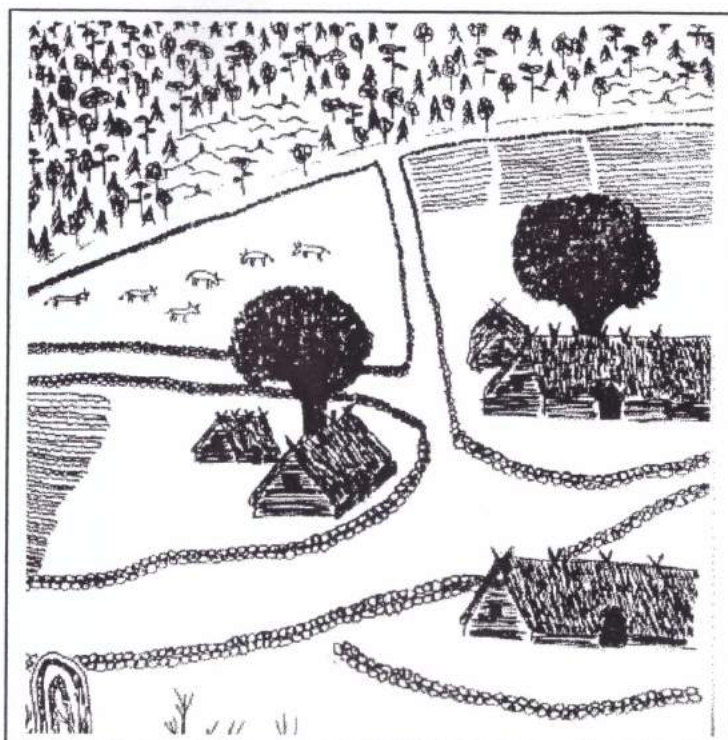
Sättraområdets forntid

För Sättraområdets del börjar forntiden visa sig långt före vår tideräknings början. Då hade landet höjt sig tillräckligt mycket över havet, för att kunna tas i besittning för mänsklig aktivitet. Dessförinnan hade området utnyttjats på annat sätt. Man hade fiskat och jagat säl på havet ovanför det som senare i historien först skulle bli till kobbar och skär.

Dessa kobbar och skär blev, vartefter landet höjde sig efter det tryck som inlandsisen hade utövat på landet, till allt större öar. Slutligen någon gång under skiftet mellan stenåldern och bronsåldern hade skärgården blivit fastland, med ett antal djupt inskurna havsvikar. Det som då var havsvikar är i dag de mest låglänta delarna av landet.

Den mest låglänta delen av Sättra är sjön Snävingen, eller Bysjön som den kallas på äldre kartor, tillsammans med de låglänta områdena sydväst om sjön och i en krok ned mot Stockby. Snävingens vattenspegel glittrar, i den

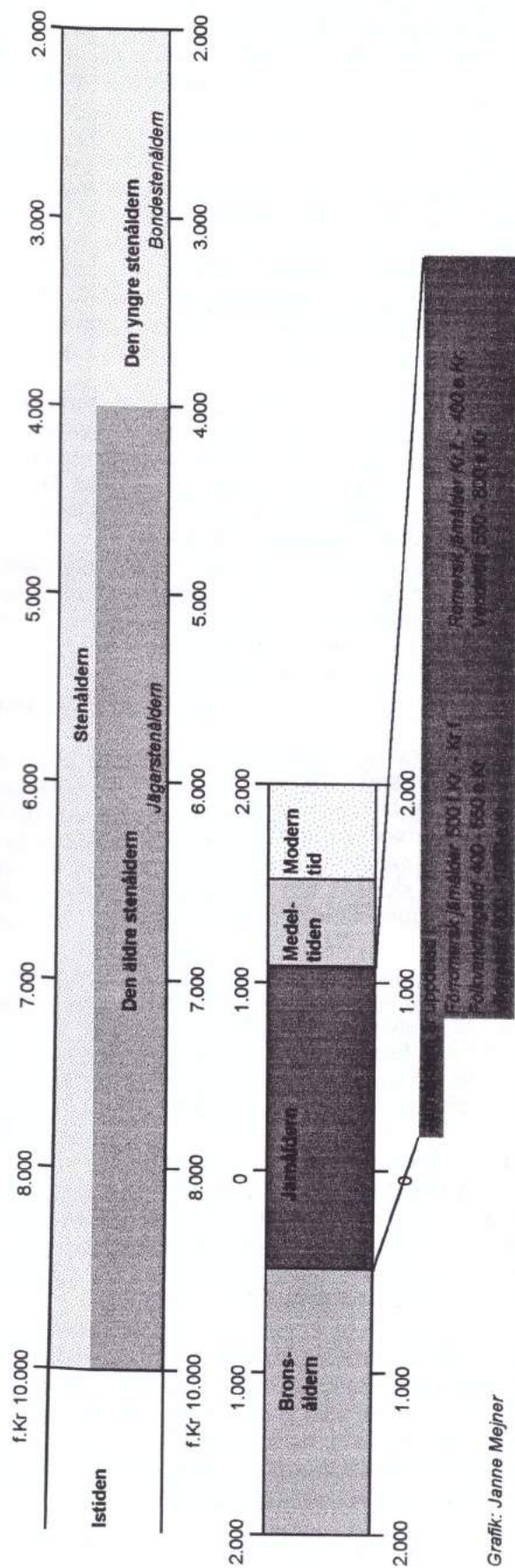
*Så här kan det ha sett ut i
Sättra under yngre
järnålder.
Teckning: Janne Mejner*

mån man kan se vattenspegeln för all vass och annan växtlighet, 19,6 meter över havet.

De områden, inom Sättra, som i dag ligger under 20-meterskurvan är de områden som kunde tas i besittning, för bosättning, odling och djurhållning senast i historien. Detta skedde någon gång under skiftet mellan stenålder och bronsålder. Alla andra partier i området hade redan stigit upp ur havet.

De andra sjöarna, i Sättra, ligger betydligt högre. Långsjön glittrar 30,4 meter över havet medan Norrsjöns vattenyta befinner sig hela 46 meter över havet. Orsaken till att dessa sjöar ligger högre än havet, är att de utgjorde djupare partier på den forntida havsbotten, som följde med upp när berggrunden höjde sig ur havet.

Grafik: Janne Mejner

Tidsaxel - förhistorisk tid

Vad kartorna från 1700-talet berättar

Av Lasse Lundgren

Allmänt om 1700-talet

1700-talet är en usel tid för svenskarna (inkluderat finländarna). Sverige har länge varit i krig, som dock sker på främmande mark runt om i Europa. Den i Sverige och Finland boende allmogen måste betala dessa krig genom att sända starka och arbetsföra män till kungens här. Vad bryr sig en bonde i Sättra om Pommern kan man undra? Jorden brukas alltså av barn och ungdomar, orkeslösa gubbar men främst av kvinnor.

Jordbruket är ineffektivt, och vart 30:e hemman i Sverige är öde och brukas inte alls. De åkrar som brukas är små och jordbruket är ineffektivt. Ett åkerskifte kan vara någon meter brett och kanske hundra meter långt, och ligger omgärdat av grannarnas lika små åkerlappar. Man måste, för att kunna utnyttja marken samordna allt med sina grannar, vilket utsäde som ska sås, när det ska sås och när det ska skördas. Eftersom man inte gödslar marken ligger ständigt $\frac{1}{3}$ av marken i träda.

1700-talet är också frihetstiden då kungamakten minskar och riksdagen får större befogenheter. Tankar på att förbättra och effektivisera jordbruket kommer fram under 1700-talet. I ett första försök att förhindra den uppsplittring av marken som skedde vid många arvsskiften kom 1723 en lag att max 12 delägare fick äga ett hemman.

I mitten av 1700-talet kom ett antal reformer om att storskifte ska genomföras, jordbruksmarken ska sammanföras till större sammanhängande enheter med en brukare som bor på den mark han nyttjar. Skogen där betesdjuren gick kunde dock förbli oskiftad vilket fortfarande är vanligt i t.ex. Dalarna. Resultatet blir inte det önskade varför det laga skiftet beslutas 1827, vilket ger dagens Sättra dess utseende.

Kartorna

Den äldsta karta vi har är från 1708, då Karl XII är kung i Sverige. Han är dock mest ute och krigar i Europa och har ont om pengar. Det är för oss ännu oklart varför kartan upprättas

men det är på order av Kungl. Majt. Vad man kan misstänka är att karteringen är ett led i att finna ut var man kan ta ut mer skatt av allmogen. Den andra kartan är från 1766 och görs med syfte att genomföra storskiftet i Sättra.

Kartorna på den här tiden görs av en lantmätare som går omkring i landskapet med sina assistenter och mäter avstånd med långa linor och vinklar med gradskivor. Man har naturligtvis kompass men är ovetande om den magnetiska missvisning som gäller på en viss plats. Det är ett tidsödande och besvärligt arbete som kräver ett nära samarbete med ortsbefolkningen. Trots den enkla metodiken är kartorna ändå väl överensstämmande med vad man ser på moderna kartor, gjorda med hjälp av flygfotografering och positionsbestämning med hjälp av satelliter, GPS (Global Positioning System).

När storskifteskartorna upprättas kan lantmätarna ibland bli hotade av markägarna när gränser inte hamnar där en markägare tycker den ska vara. Lantmätarna är därför ofta tvungna att beväpna sig. Inget tyder dock på lantmätaren hotas under arbetet i Sättra, även om vissa meningsskiljaktigheten är protokollförda.

Sättras gränser är i stort sätt de samma i dag som vid 1700-talets början. Observeras bör att Björndal och Sättermossen är egna byar även om vi i dag tycker att de tillhör Sättra.

Kartornas innehåll

Det första som slår en när man tittar på 1700-talets kartor är hur konstnärligt och individuellt utformade de är. Vi finner mycket förklarande text på de gamla kartorna, de är inte bara kartor, utan också protokoll från de uppgörelser som görs med markägarna. De beskriver också marken och dess beskafterheter samt vilken skörd som kan förväntas på varje åker, kartan är alltså även en ekonomisk karta.

På den här tiden hägnar man inte in djuren utan den mark som de betande djuren inte ska gå på. Man hägnar därför in områden kring husen och åkrarna. Hagar fanns endast för kalvar och hästar. Man vill ju inte leta efter hästarna på morgonen när de ska arbeta. Kor och får går fritt på skogen under den tid de kan beta, de kommer troligen hem självmant när det är dags att mjölkas. Alla inhägnader är markerade på kartorna.

Bebyggelsen på 1700-talet är koncentrerad till bykärnan. På 1708's karta har lantmätaren ritat två små grupper av hus för Uppgården och för Nedergården. I övrigt visas bara såg och kvarn vid ån och ett torp, Sättra torp.

Husen på den här tiden ser inte ut som i dag, utan man bor nära sina husdjur. På vintern kan man på det sättet utnyttja värmen som djuren ger. Många bostadshus för allmogen har ännu ingen spis och skorsten, utan en öppen eldstad med ett hål i taket för röken att ta sig ut genom. Hur det är i Sättra vet vi inte, men om man jämför 1708-års karta och 1766-års karta så frapperas man av hur många byggnader som tillkommit under de knappt 60 år som förflutit mellan kartorna.

Ingen karta visar vad de olika byggnaderna användes till, och det kan man kanske tolka som om många hus ännu delas mellan husdjur och människor. Det bor troligen ganska många människor i byn på den här

tiden. Det finns tio markägare av vilka de flesta troligen har familj, vilket medför att det finns barn och även gamlingar som sitter på undantag och som tillhör markägarfamiljerna. Jordbruket kräver många armar, allt görs för hand, varför det tillkommer pigor och drängar vilka säkert också bildar familjer. Några hantverkare kan också ha kommit till byn och stannat. Troligt är att det mot slutet av 1700-talet bor mer än hundra personer i byn.

Uppgården är i dag det gula hus som ligger bakom affären och det ligger nog nära den plats som Uppgården har på 1700-talet. Nedergården är det stora grågula huset på ängen mot Sättra bysjö (Snävingen). Här tror jag inte att det ligger något hus på 1700-talet utan gården ligger då något väster ut närmare Uppgården, där marken är högre och torrare.

Vägarnas sträckning är delvis som i dag. Vägen mot Riala går troligen nästan exakt som i dag. Även vägen mot Björndal går från Västergården i samma sträckning som i dag. Vägen genom Sättra går dock närmare än på den här tiden. Någon väg mot Brottby antyds inte utan vägen mot sydväst slutar på våra kartor vid Sättermossen. Troligt är dock att det genom skogen går en väg till Ekskogen som utgår från gårdshuset vid Sättermossen.

Hoppas att vi så småningom kan klargöra detta genom att införliva kartor över Sättermossen och Björndal då det känns naturligt att inkludera även dessa områden i våra studier. Vägen till Sättermossen från Sättra går från en plats strax öster om dagens Västergården men bör ha passerat ån från Långsjön ungefär där bron finns i dag.

Vad som saknas på de gamla kartorna är höjdkurvor, detta har man kompenserat genom att rita ut berg där det är bergigt. Jämn mark som sluttar åt något håll kan dock inte utläsas av kartan. När man tittar på våra kartor ska man observera att två av våra sjöar har sänkts under 1800- och 1900-talen. Snävingen (Sättra bysjö) har sänkts 1,4 meter och Björndalssjön 1,15 meter, varför sjöarnas form är något annorlunda än på dagens kartor.

Storskifteskartan 1766

Den karta vi ägnat mest tid åt att tolka texten på är den som gjordes inför stor-skiftet och den kartan är daterad 1766, 7 augusti. Karteringen är begärd av landshövdingen Carl Hindr: (Hendrik?) Nordenstrand. Sättra är då en by i Åkers Skeppslag och Riala Socken. Lantmätaren heter Gabriel Böding.

Några svårigheter vid tolkningen av texterna är att de skrivits med en skrivstil som avviker från den vi lärt oss. Stavningen är annorlunda, några allmänna stavningsregler finns inte på den här tiden. Folkskolan kom först 1842 och därefter började språkreglerna ensas. Det finns ord som vi inte känner igen och böjningarna är annorlunda än vad vi är vana vid. Formuleringen av meningar avviker också. Även när man förstår orden så kan betydelsen av en mening vara svår att tolka då orden i dag har en annan betydelse. Storskifteskartan beskriver dels förhållandet före storskiftet, alltså hur ägarförhållandet var år 1766, men också hur det är tänkt att se ut efter att storskiftet genomförts. Detta måste man ha i bakhuvudet när man studerar kartan.

När man ser på kartan ska man också ha i åtanke att landskapet på grund av de betande djuren är mera öppet på 1700-talet än i dag. All

den sly vi ser längs vägar och diken i dag är något nytt som till stor del tillkommit under de senaste 50 åren. En sälj måste ha tur för att bli ett träd på den tid djuren betade i skogen. Till detta tillkommer att det behövdes mycket ved att laga mat och att hålla de dragiga husen varma.

Byggnationen i byn mellan 1708 och 1766 måste också ha satt sina spår i skogarna. Ett sätt för bönderna att få pengar i handen, är att tillverka träkol till Vira bruk där svärd och andra eggverktyg tillverkats sedan 1635. (Vira bruk lades ner som industri på 1940-talet.) Även detta reducerar skogen på klenare virke som går åt till de kolmilor vi ännu kan se spår av.

Ägarförhållanden.

Sättra har under 1700-talet två hemman Uppgården och Nedergården. Ett hemman på den här tiden är en jordbruksfastighet stor nog att ge ägarna sin utkomst och kunna beskattas. De "klassas" beroende på storleken i *mantal*.

Uppgården och Nedergården utgör vardera 1 mantal. Uppgården har fyra ägare som vardera äger $\frac{1}{4}$. En intressant notering är att en av delägarna är borgaren i Waxholm Anders Sätterberg. Uppgården är *Skatte Crono* vilket innebär att gården betalar skatt till kronan.

Nedergården ägs av sex personer i ett mer komplext ägarförhållande. En ägare har dessutom en förmyndare och äger sin del med sin bror. Nedergården var *Skatte Frälse* vilket innebär att någon som tillhör det frälse ståndet fått rätten att beskatta gården. I det här fallet är det ägarna av Östanå som fått den rätten.

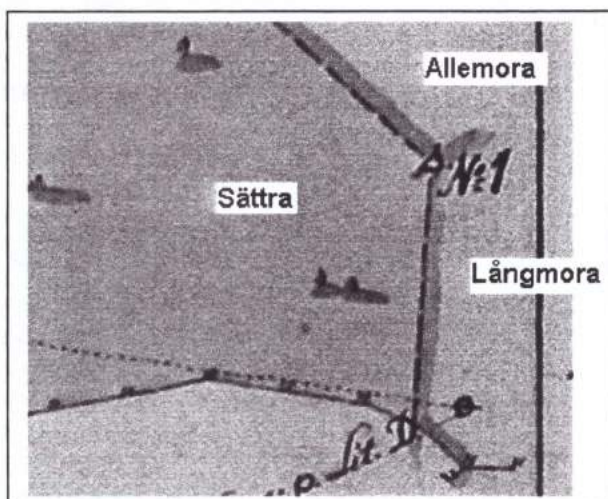
Kartarbete

Lantmätaren börjar sitt arbete med att bestämma byns yttre gräns. Då han gör det samlar han alla markägare i Sättra och markägarna i Långmora och Allemora vid den punkt där Långmora och Allemora gränsar mot Sättra. Det blir röse nummer 1. Sedan går man medurs runt byn och kontrollerar placeringen och beskriver utseendet på varje röse, samt träffar övriga byars representanter.

Det är 39 rösen varför det måste ha tagit ett antal veckor att gå runt byn och dokumentera de individuella gränsrösen. Om man jämför gränsen i dag och för 300 år sedan stämmer den mycket väl. På några ställen är den ändrad och det antyds redan i de gamla kartorna där man kan se att byn brukar vissa mindre områden som då inte hörde till byn men gör det i dag. En trekant vid Marielund har också övergått till Sättermossen.

Fascinerande är att i dag gå ut till något av dessa rösen och tänka sig att stenarna som staplades där för mer än 300 år sedan ännu är den markering som gäller för ägo gränsen. Kanske har de legat där sedan 1200-talet då byn först nämns. Det kanske ska påpekas att dessa rösen dels skyddas av fornminneslagen, men också av de lagar som gäller för gränsmarkeringar och får inte röras.

Gränsröse nummer 1. Här samlades alla inblandade parter för att börja den långa vandringen runt byn, för att kartlägga dess gräns mot omvärlden. Därefter vidtog den inre karteringen. Ett drygt arbete med mätningar, tvister och annat.

Nästa steg är att mäta upp och dokumentera de olika delar som var och en äger, också då måste de berörda markägarna också närvara.

Lantmätaren håller sedan ett möte där man går igenom det förslag som lantmätaren gör på hur marken ska skiftas. Vid detta möte känner lantmätaren säkert de olika bönderna ganska väl och vet hur de ska hanteras. Protokollet från detta mötet är dokumenterat på kartan och man blir överens i 14 punkter om hur delningen ska ske. Här framgår att jordägarna själva märkt ut hur vissa nya skiften ska läggas. Det gäller att dela marken på ett rättvist sätt, så att alla blir nöjda. Man förklarar också hur viss mark kvittats mot annan.

Nedergården tycks ha lite dåligt med åkermark varför de får del av samfälld mark som i dag är den åkermark som ligger längs vägen mot Björnal. I protokollet bestäms att man får hägna in åkern men att det ska finnas en passage för djuren. Förmodligen för att djuren ska kunna beta både i skogen sydost och nordväst om åkrarna, men också drivas hem till byn för mjölkning utan att gå på den brukade jorden. Man bestämmer också om mark som framgent ska vara gemensamt brukad, vanligen för slätter eller bete.

En intressant sak är att Björndal har ett kvarnhus som delvis står på Sättras ägor, och i protokollet fastslås att så ska förbli i all framtid. Kvarnar på den här tiden är drivna av vattenhjul, varför den troliga placeringen är där ån från Björndalssjön går in på Sättras ägor nära Nysvedjan.

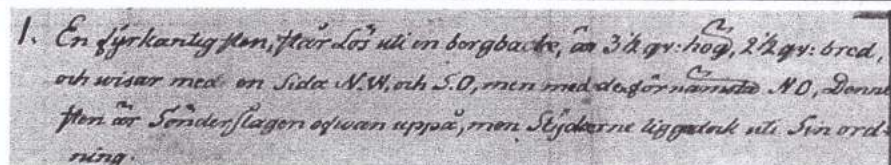
För att man ska nå Sättra såg och kvarn bestämmer man att det ska finnas en samfälld väg dit från byn. Man delar också upp skogen i lika delar, men det förbehålls rätt till omförhandlingar när den egentliga delningen ska ske. Protokollet är upprättat 9 oktober 1766. Namnen på markägarna är uppräknade liksom namnen på de två vittnen som tillkallats från Ruggsåtra och Grägersboda.

På kartan finns dessutom all mark namngiven och uppmätt, och dess beskaffenhet beskriven. Gränserna som ska gälla efter delningen är inritade på kartan och får betraktas som överenskommen.

Kartans beskrivning i original. Jämför med artikeltexten till höger.

Rösebeskrivning

Samtliga rösen kring byn är beskrivna i Röse beskrivningen. Det är en ganska enahanda läsning då den beskriver hur stenarna är

1. En fyrkantig sten, står Lös uti en bergbacke, är 3 1/2 qr. hög, 2 1/2 qr. bred, och wisar med en Sida N.W. och S.O. men med den förmämsta N.O. Denne sten är Sönderslagen ofwan uppå, men Styckerne ligga dock uti Sin ordning.

staplade och dess utseende. Exempelvis så här; "1 En fyrkantig sten, står Lös uti en bergbacke är 3 1/2 qr. hög, 2 1/2 qr. bred, och wisar

med en Sida N.W. och S.O. men med den förmämsta NO, Denne sten är sönderslagen ofwan uppå, men Styckerne ligga dock uti Sin ordning." (Stavningen är här återgiven som vi tolkat den.)

Några punkter kan vara intressanta att nämna. Vid röse nummer nio nämner man att det står nära vägen till Kråkdalen. Det finns alltså en

väg till Kråkdalen, men den går inte där skolbarnen till Stockby skola går under början av 1900-talet utan väster om Barsjön.

Vid röse nummer 13 som kallas Halasprån i Björndals gräns mot Fastarby, nämns att den står vid Rialavägen. Det antyder att en väg funnits genom skogen till Fastarby. Från Fastarby finns i dag en väg mot detta område, men om det är en fortsättning av denna väg vet vi inte.

När man kommer till röse nummer 16 så har man passerat Långsjön och röset är gränsrå mellan Sättra, Ekskogen och Sättermossen. Som representant för Sättermossen ansluter då *inspectorn* Anders Holmström från Östanå Säteri vilket Sättermossen då tillhör. Här framkommer också att det är en viss oenighet kring gränsdragningen då markägarna från Sättra anser att de äger en bit mark som på 1708-års karta tycks tillhöra Sättra. Kravet överges dock efter viss diskussion.

Vid gränsen mot Allemora blir det en del oenighet då markägaren från Allemora hävdar en gräns men Sättras markägare hävdar en annan. Lantmätaren lyckas dock ena de tvistande och säger att gränsen ska gälla evärdeligt.

Vad har då kartorna givit för information?

Sättra by har idag i stort samma omfattning som i början av 1700-talet men troligen också samma gränser som på 1200-talet, då Sättra först nämns.

Björndal hade en egen kvarn 1766, som verkar bortglömd i dag.

Det fanns en väg genom Björndal till Fastarby, var det den man använde när man skulle till Stockholm och isen inte låg på Långsjön? (Nu var det nog inte så många som åkte till Stockholm på den här tiden.)

Vägen till Kråkdal har en annan sträckning än vi ser på dagens ekonomiska karta. (Varför 1766-års sträckning inte passar på 1900-talet är att många barn från Rumsättra går i skolan i Stockby fram till nedläggningen i slutet av 1940-talet.)

Vi har också lärt oss att lantmätaren måste ha stor bredd i sitt yrkeskunnande då han konstnärligt beskriver landskapet i kartorna. Han måste också kunna trigonometri för att räkna ut vinklar och avstånd. Därtill krävs diplomati och psykologi för att bli överens med markägarna och inte skapa konflikter.

Vi förstår också att levnadsförhållandena är mycket annorlunda då man lever i självhushåll av vad marken ger. För att kunna köpa varor är man tvungen att sälja något till den som kan betala med pengar. Knappas kan man sälja mycket av vad åkrarna ger. Smör och ost kan kanske säljas i mindre omfattning. Den egentliga produktionen är troligen det man kan ta från skogen och förädla till träkol och tjära. Träkol säljer man till smedjorna i Roslagen, främst Vira bruk. Tjära till skärgårdsborna som inte äger så mycket skog men behöver tjära för sina båtar. Här sker betalningen säkert ofta i saltad strömming eller något annat havet kan ge.

Demografisk översikt över Sättra, Sättermossen och Björndal 1880

(Källa: Husförhörlängder 1880 - 1885)

Grafik: Janne Mejner

Uppgården*

	Husfolk	Pigor/ drängar/ arbetare	Totalt
Flickor 0 - 15	5	2	7
Pojkar 0 - 15	14	1	15
Kvinnor 16 - 30	6	6	12
Män 16 - 30	4	8	12
Kvinnor 31 - 50	9	1	10
Män 31 - 50	6	0	6
Kvinnor 51 -	4	0	4
Män 51 -	7	0	7
Totalt	55	18	73

* På Uppgården fanns dessutom en båtsman och dennes hustru

	Kvinnor	Män	Barn	Totalt
Husfolk	19	17	19	55
Dräng./pig.	7	8	3	18
Övriga	1	1	0	2
Totalt	27	26	22	75

Nedergården*

	Husfolk	Pigor/ drängar/ arbetare	Totalt
Flickor 0 - 15	9	9	18
Pojkar 0 - 15	3	7	10
Kvinnor 16 - 30	5	18	23
Män 16 - 30	4	13	17
Kvinnor 31 - 50	2	6	8
Män 31 - 50	3	5	8
Kvinnor 51 -	3	3	6
Män 51 -	3	5	8
Totalt	32	66	98

* På Nedergården fanns dessutom en avskedad båtsman och dennes hustru

	Kvinnor	Män	Barn	Totalt
Husfolk	10	10	12	32
Dräng./pig.	27	23	16	66
Övriga	1	1	0	2
Totalt	38	34	28	100

Sättra (Uppgården + Nedergården)

	Kvinnor	Män	Barn	Totalt
Husfolk	29	27	31	87
Dräng./pig.	34	31	19	84
Övriga	2	2	0	4
Totalt	65	60	50	175

Sättermossen

		Pigor/ drängar/	
	Husfolk	arbetare	Totalt
Flickor 0 - 15	1	2	3
Pojkar 0 - 15	1	0	1
Kvinnor 16 - 30	1	4	5
Män 16 - 30	1	1	2
Kvinnor 31 - 50	0	0	0
Män 31 - 50	1	0	1
Kvinnor 51 -	3	0	3
Män 51 -	0	0	0
Totalt	8	7	16

	Kvinnor	Män	Barn	Totalt
Husfolk	4	2	2	8
Dräng./pig.	4	1	2	7
Övriga	0	0	0	0
Totalt	8	3	2	15

Björndal

		Pigor/ drängar/	
	Husfolk	arbetare	Totalt
Flickor 0 - 15	1	1	2
Pojkar 0 - 15	2	0	2
Kvinnor 16 - 30	2	3	5
Män 16 - 30	1	0	1
Kvinnor 31 - 50	2	0	2
Män 31 - 50	2	0	2
Kvinnor 51 -	2	0	2
Män 51 -	1	0	1
Totalt	3	4	17

	Kvinnor	Män	Barn	Totalt
Husfolk	6	4	3	13
Dräng./pig.	3	0	1	4
Övriga	0	0	0	0
Totalt	9	4	4	17

Sättra/Sättermossen/Björndal

	Kvinnor	Män	Barn	Totalt
Husfolk	39	33	36	108
Dräng./pig.	41	32	20	93
Övriga	2	2	0	4
Totalt	82	67	56	205

Per Jans boende och släktförhållanden mellan 1877 och 1935

Sammanställt av Lasse Lundgren

Denna sammanställning har varit möjlig genom tillgång till inteckningsprotokoll, bouppteckningar, gravationsbevis och några köpebrev som vi studerat. Per-Jans som ligger på höjden ovanför Nedergården är ursprungligen en del av Nedergården. Uppgården och Nedergården är de två ursprungliga gårdarna i Sättra som genom Storskifte och Laga skifte blivit de gårdar vi har i dag. Texten i kontrakten är återgiven med vissa förändringar av originaltexten för att förenkla läsningen.

De som bebott Per-Jans

*När Petter Jansson
var två år kröntes
Karl XIV Johan till
Sveriges konung*

Den förste kände ägare vi har på Per-Jans är Petter Jansson född 1816 och som dör mellan 1900 och 1910. Petter är gift med Maja Greta Jansdotter när Petters och Maja Gretas son Jan Petter Persson köper Per-Jans av sina föräldrar den 30 augusti 1877. Hemmanet utgör då 1/6 mantal No 2 Skatte frälse i Nedergården i Sättra by, Riala socken av Åkers skeppslag i Stockholms län. Köpeskillingen är 3.000 kronor. Hemmanet tillträds den 14 mars 1878.

Jan Petters farmor Anna Hans Dotter är vid köpet änka och sitter på undantag. Jan Petter får ta över ansvaret för farmor från sin far vid köpet av hemmanet. Han får också ta över ansvaret för föräldrarna som får undantagsförmån vid köpet men också för sin bror Anders Fredrik som bor hemma och ska ha vissa förmåner.

Jan Petter Persson är född 21 september, 1852 och dör 17 juli, 1932. Han är först gift med Emma Lovisa Jansdotter som dör 11 oktober, 1883. De har söner Johan August född 1877 och Carl Gustav född 1880. Arvsskiftet efter Emma Lovisa görs 15 maj, 1884. Den 29 september samma år köper Jan Petter 1/12 mantal av frälsehemmanet Sättra No 2 i Riala socken av söner för 3.000 kronor. Johan August bodde 1900 och 1932 på Nyal och Carl Gustav i Hållvasteby.

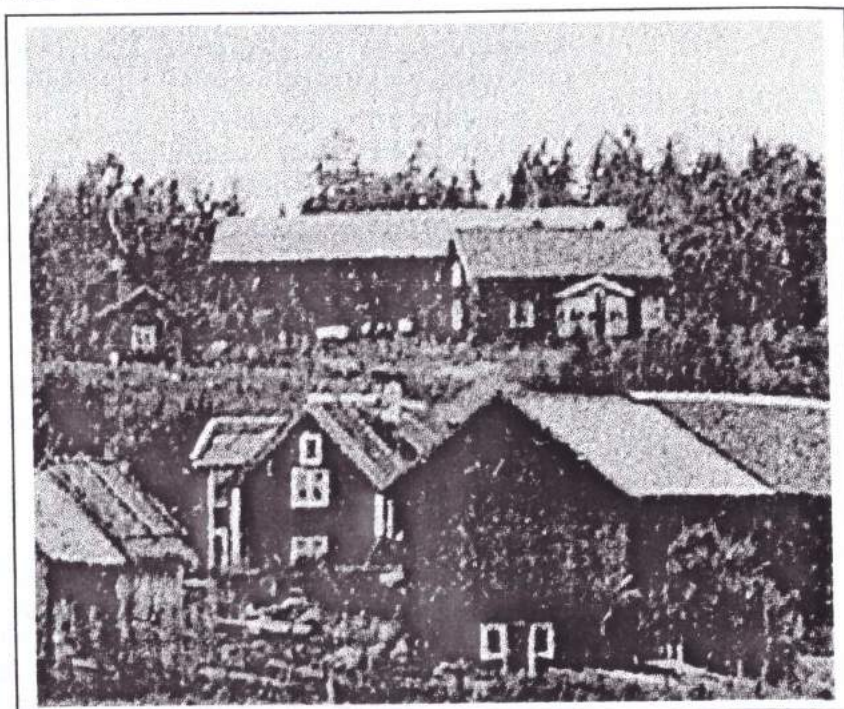
Jan Petter Persson gifter den 21 juni, 1885 om sig med Emma Sofia Nilsson född 1852. Hon kallas också Emma Jansdotter. Emma Sofia dör 11 februari, 1915. Jan Petter och Emma Sofia får barnen: Uno Zakeus Jansson som född 1887, David Levin Jansson född 1889 och Edit Linnea Jansson född 1890. Edit Linnea är 1932 gift med chauffören Johan Edvin Karlsson och bor i Ekeby, Riala.

David Levin Jansson och brodern Uno Zakeus är 1910 arrendatorer av Per-Jans. David Levin jobbar också som grovarbetare. David Levin gifter sig med Signe Maria Frideborg Jansson som är född 1892 och de får barnen: Tore Levin Jansson som född 1912, Eva Margareta Jansson född 1916, Svea Maria Jansson född 1918 och Märta Gunborg Jansson född 1921. David Levin och Uno Zakeus får när de arrenderar gården ta ansvar för sina föräldrar då de sitter på undantag 1910. Jan Petter Persson fyller 58 år 1910. David Levin köper Per-Jans den 26 november 1927 för 10 000 kronor.

Uno Zakeus Jansson är 1910 gift med Hilma Karlsson som föds 1890. Uno Zakeus och Hilma får en son 1910, Uno Gösta Levin Jansson. 1920 har familjen flyttat från Sättra till Näs. (Troligen är det Näs i Rö som anges.)

1933 är det arvsskifte efter Jan Petter Persson som dör 17 juli, 1932 nästan 80 år gammal.

Per-Jans huvudbyggnad är om- eller nybyggd 1934. Byggmästare är Gustaf Adolf Leonard Olsson född 1885 på Solberga, som också byggt Norrgårdens huvudbyggnad med samma planlösning som Per-Jans och Solberga.

Per Jans före den ombyggnation som gjordes 1934. Ekonomibyggnaderna i förgrunden hör till Nedergården.

Undantagsförmåner

Att sitta på undantag kanske många uppfattar som steget före fattigstugan. Om man studerar de förmåner som ska ges de som sitter på undantag på Per-Jans förstår man att det är en väl fungerande social funktion som ger förmånstagaren en säkrad ålderdom. För den som ska stå för förmånerna kan det dock bli en belastning. Man ska också tänka på att om den som äger gården vill sälja den så ingår förmånstagarna i försäljningen och är något som den nye ägaren ska stå för.

Petter Janssons förmåner när han säljer till sonen Jan Petter Person 1877

Jan Petter får först överta sin fars ansvar för sin farmor, änkan Anna Hans Dotter samt förbehåll för mark som är utarrenderad till Anders Jansson med hustru Maja Stina Jans Dotter. Förbehållet gäller till arrendekontraktets utgång, då marken får börja brukas av Jan Petter och hans hustru.

Hemmanet får tillträdas 14 mars, 1888 med höstsådd och plöjda vårländ, i övrigt i det skick det befinner sig. Kontraktet är undertecknat med säljarnas bomärken, men Jan Petter skriver sin egenhändiga namnteckning.

*1876 startar
L.M. Ericsson
sin telefon-
tillverkning*

Jan Petters far och mor ska ha följande förmåner i sin livstid:

Till husrum undantages stugan på västra enden med del i kammaren ovanpå, del i bakugn, badstuga och källare. Till bod ska ej färdigställd liten bod stående utanför stugan färdigställas. Nya ladugårdshus med utrymme för kreatur och foder ska byggas och inredas på anvisad plats. Underhåll av de ny byggnaderna ska skötas av Jan Petter på begäran av föräldrarna.

Varje år ska föräldrarna ha följande:

25 kubikfot å 6 kannor råg (1 kubikfot = 3,27 l, 1 kanna = 2,617 l).

2 kubikfot å 4 kannor vete

9 kubikfot å 6 kannor korn

4 kubikfot å 8 kannor blandsäd

En fjärding strömming (ca 31 liter)

En fjärding salt

1 Humla ska inköpas och tas hem till oss. (Troligen en planta humle.)

På hemmanets marker ska följande få sås:

4 kannor ärtor

1 tunna potatis (1 tunna = 147 l)

6 kannor linfrö

1 skedblad rovfrö

Odlingen på Norrkärret på östra sidan om avloppsdiket som utgör 6 åkrar, en åker vid Sjöhagsstugan jämte smala svaget och backen som är vid samma åker, Svedjelandet, så till namnet kallat Svedbacken ska av Åboen (Jan Petter) stenglas i gott stånd samt bruka och sköta åker samt bärga säd och hö när vi så önska.

Till våra kreatur ska vi ha 18 centner hö (1 centner = ca 42,5 kg) därav 6 centner timotej, 18 centner råghalm. 300 kärvar björklöv ska Åboen för vår räkning bryta och hemföra under tak.

Vi ska även ha tvenne tolfter försvarliga furubrädor (1 tolfter = 12 brädor) av vilka 1/3 tas av skatar och 2/3 av storändar. För transport till försäljning ska Åboen lämna dragare.

Skjuts till och från kyrkan och kvarnen och andra nödiga tillfällen när vi så önskar.

Om vår son Anders Fredrik överlever oss ska han ha förstukammaren i sin livstid samt rätt att ta brännved ur hemmanets skog.

Om vi så önskar ska Åboen dagligen lämna en kanna söt mjölk och då försvinner fodret så länge vi får mjölk.

Jan Petter Perssons förmåner när han säljer till sonen David Levin Persson 1927

Den 1 november varje år ska fadern ha följande varor av fullgod beskaffenhet:

400 kg rågmjöl

200 kg vetemjöl

150 kg korn

150 kg blandsäd

45 kg ärtor

16 hl potatis att avlämnas i gårdens källare

15 kg sill som årligen utgives efter behov.

Rätt att nyttja mark för sådd 2 l bondbönor.

Varje dag ska 3 l oskummad mjölk levereras.

Till boningsrum undantages i min livstid gårdens lilla byggning och gamla svinhuset att användas som hönsbhus. Hönsen ska hållas inom stängsel av mig.

Rätt att nyttja källare och matbod.

Rätt till jakt och fiske på hemmanets marker.

Vart tredje år virke ur hemmanets skog till en fiske kasse (*sump*).

Undantages för min räkning trädgård och trädgårdslanden.

Rätt till nödig skjuts när jag det begär.

Rätt till brännved så mycket jag behöver och den ska vara torr och spjälkad och under tak förvarad.

När jag så behöver ska jag få vård och skötsel, läkare och ev. lasarettsvård ska jag själv betala.

Vid övertagandet finns en skuld till Länna och Riala Socknars Elektriska Distributionsförening (1.550 kr) som köparen får överta.

1879 säljer Jan Petter Persson en del av Per-Jans

Den 10 mars 1879 säljer Jan Petter Persson stuga och källare till Jan Ersson och hans hustru Anna Brita Björkman samt rätten att uppföra ett fähus och nyttjanderätten till en liten åker, den s.k. Jemtlandsteppan. Dessutom ingår två fruktträd samt rätten att nyttja gångväg till vattenkälla. Allt under deras livstid. Det påpekas att hus och källare ärvs av deras arvingar. Köpeskillingen är 450 kronor och de tillträder egendomen 24 oktober, 1879. Jan Ersson undertecknar kontraktet med bomärke emedan hustrun, enligt kontraktsutdraget inte undertecknar kontraktet.

Familjeträd

Per Jans

Riala-Sättra 2:28

Grafik: Janne Mejner

